

Radboud Repository

Radboud University Nijmegen

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/143556>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Martelaars van Staat

Bataafs stoïcisme en de politieke gevangenschap op Huis ten Bosch in 1798

JORIS ODDENS

State Martyrs. Batavian Stoicism and the Political Imprisonment in Huis ten Bosch in 1798

After they had fallen victim to a *coup d'état* in January 1798, 22 former Members of Dutch Parliament were imprisoned in the 'Batavian Bastille' near The Hague. *Alba Amicorum* (friendship books) circulated amongst the prisoners in order to keep morality high. In this article, I give a detailed analysis of the inscriptions in these *Alba*, as a means to shed new light on the Dutch reception of Stoic philosophy at the turn of the nineteenth century. More specifically, the focus is on the Stoic theory of emotional restraint, which not only shapes our present-day understanding of Stoicism, but has also functioned as a model of conduct for the moderate revolutionaries of the Batavian Republic.

In deze bijdrage richt ik mij op de doorwerking van de klassieke filosofie van het stoïcisme in de Bataafse Republiek.¹ Ik doe dit hoofdzakelijk door te kijken naar inscripties die werden geschreven in zogenoemde *alba amicorum* (vriendenboeken) tijdens de politieke gevangenschap van een groep Bataafse oud-parlementsleden op Huis ten Bosch in 1798. Ik wil hiermee laten zien hoe sterk de stoïsche traditie leefde onder de Nederlandse politieke klasse in het revolutietijdvak. Ik ben me ervan bewust dat de conventies van de bestudeerde bron en de specifieke context waarbinnen die bron tot stand is gekomen hier niet zonder betekenis zijn: in *alba amicorum* waren de stoïcijnen altijd al populair geweest – vooral vanwege de belangrijke plaats die vriendschap inneemt binnen de stoïsche filosofie² – en het stoïcisme is bij uitstek een crisisfilosofie waarnaar in moeilijke situaties wordt teruggegrepen. Niettemin laten de spe-

1 Mijn dank gaat uit naar Ad Leerintveld, Sibrand Martens, Jacob van Sluis, Simon Vuyk en Rik van Wegen, die mij behulpzaam zijn geweest bij het verkrijgen van het geraadpleegde bronmateriaal. Wyger Velema en de twee anonieme referenten dank ik voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

2 Zie over de populariteit van de Stoa in zestiende-eeuwse *alba amicorum*: Jason Harris, 'The practice of community. Humanist friendship during the Dutch Revolt', *Texas Studies in Literature and Language* 4 (2005) 299-325, aldaar 300. Over de betekenis van vriendschap binnen het stoïcisme: Mark Morford, *Stoics and neostoics. Rubens and the circle of Lipsius* (Princeton 1991) en Anne Banateanu, *La théorie stoïcienne de l'amitié. Essai de reconstruction* (Fribourg en Parijs 2001).

cifieke vormkenmerken van de albuminscripties het toe aan deze bron bredere inzichten te ontleen over de normen waaraan veel van de Bataafse politieke actoren zich in hun dagelijkse optreden spiegelde.

Het stoïcisme is een filosofische stroming die haar oorsprong vond in het oude Griekenland, maar onder de Romeinen haar hoogste roem bereikte. In de zestiende eeuw werd zij opnieuw gepopulariseerd door de Zuid-Nederlandse humanist Justus Lipsius. Onderzoek naar het vroegmoderne (neo)stoïcisme heeft zich met name gericht op de Renaissance.³ Binnen een bredere opleving van het onderzoek naar de oudheid in de achttiende eeuw zijn recent een aantal studies verschenen over de doorwerking van deze stroming in het tijdvak van de Verlichting.⁴ Ook in Nederland is het onderzoek naar de betekenis van de klassieken rond 1800 inmiddels goed op gang gekomen.⁵ Het stoïcisme is daarbij voornamelijk buiten beeld gebleven.

De stoïsche filosofie van de oudheid was veelomvattend, maar het stoïcisme roept tegenwoordig vooral associaties op die te maken hebben met ‘emotiemangement’: de stoïcijn is gelijkmoedig, koelbloedig, onverstoorbaar. Hoewel de klassiek georiënteerde politieke elite van de late achttiende eeuw zeker bekend is geweest met andere onderdelen van het stoïcisme, was ook toen dit aspect van de stoïsche ethiek reeds dominant: ‘kalm’, ‘bedaard’ en vooral ‘standvastig’ waren destijds de signaalwoorden. In deze bijdrage concentreer ik mij op dit Bataafse standvastigheidsvertoog, dat ik opvat als een vorm van emotionele zelfstilering. Ik bouw met deze benadering voort op recent onderzoek naar de emotionele dimensies van de Bataafse politiek.⁶ Allereerst ga ik hier

3 Zie onder meer Günter Abel, *Stoizismus und Frühe Neuzeit. Zur Entstehungsgeschichte modernen Denkens im Felde von Ethik und Politik* (Berlijn 1978); Gerhard Oestreich, *Neostoicism and the early modern state*, Brigitta Oestreich en H.G. Koenigsberger (red.), David McLintock (vert.) (Cambridge 1982); Mark Morford, *Stoics and Neostoics*; Jacqueline Lagrée (red.), *Le stoïcisme aux XVIe et XVIIe siècles* (Caen 1994); Adriana McCrea, *Constant minds. Political virtue and the Lipsian paradigm in England, 1584-1650* (Toronto 1997); Alexandre Tarrête (red.), *Stoïcisme et christianisme à la Renaissance* (Parijs 2006) en Freya Sierhuis, ‘Autonomy and inner freedom. Lipsius and the revival of Neostoicism’, in: Martin van Gelderen en Quentin Skinner (red.), *Freedom and the construction of Europe. New perspectives on philosophical, religious, and political controversies* (2 delen, Cambridge 2013) II, 46-64. Steven K. Strange en Jack Zupko (red.), *Stoicism. Traditions and transformations* (Cambridge 2004) heeft een bredere reikwijdte.

4 Margaret Felice Wald, *Stoic Enlightenment* (ongepubliceerde diss. State University of New Jersey 2011); Christopher Brooke, *Philosophic pride. Stoicism and political thought from Lipsius to Rousseau* (Princeton 2012). Zie voor de ‘classical turn’ in de verlichtingshistoriografie met name Dan Edelstein, *The Enlightenment. A genealogy* (Chicago 2010); idem, ‘The classical turn in Enlightenment Studies’, *Modern Intellectual History* 9.1 (2012) 61-71; Wyger R.E. Velema, ‘Oude waarheden. Over de terugkeer van de klassieke oudheid in de verlichtingshistoriografie’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 2 (2014) 229-246.

5 Zie Wyger R.E. Velema, *Omstreden Oudheid. De Nederlandse achttiende eeuw en de klassieke politiek* (Amsterdam 2010) en Alexander J.P. Raat, Wyger R.E. Velema en Claudette Baar-de Weerd (red.), *De Oudheid in de achttiende eeuw* (Valkenswaard 2012).

6 Zie Edwina Hagen en Inger Leemans, “Een vuurige aandoening van het hart”. Drift en geestdrift in het Nederlands theater en de Nationale Vergadering, 1780-1800”, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 126.4 (2013) 530-547; Joris Oddens, “Een lam republikeintje als ik”. Jacob Hahn, het achttiende-eeuwse gevoelsdenken en de ordeverstoringen in de Nationale Vergadering, in: Peter van Dam, Bram Mellink en Joke Turpijn (red.), *Onbeheersd in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 139-162; Edwina Hagen, ‘Fashioning the emotional self. The Dutch statesman Rutger Jan

echter kort in op de bijzondere context van de politieke gevangenschap in Huis ten Bosch en de *alba amicorum* van de gevangenen.

De gevangenschap op Huis ten Bosch

In de nacht van zondag 21 op maandag 22 januari 1798 ontvingen de leden van de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek een oproep om zich tegen acht uur 's ochtends aan het Binnenhof te melden voor een buitengewone zitting.⁷ Daar aangekomen werden de meeste leden van dit eerste Nederlandse parlement tot de vergaderzaal toegelaten, maar een twintigtal parlementariers werd in plaats daarvan in bewaring gesteld in de ernaast gelegen antichambre. De leden in de vergaderzaal werden toegesproken door hun collega Johan Midderigh, die de vrijdag ervoor de verkiezing had gewonnen van het tweewekelijks wisselende voorzitterschap. Voor een groep leden van de Nationale Vergadering, die zichzelf bij voorkeur *Republikeinen* noemden, was de uitverkiezing van hun geestverwant Midderigh het moment waarop zij had gewacht.⁸ Na een lange voorbereiding gingen zij nu over tot actie: in samenwerking met de Franse ambassadeur en de aanvoerders van de in het land gelegerde Bataafse en Franse troepen belegden zij een staatsgreep, die tot doel had het aanhoudende verzet tegen hun plannen binnen het parlement te breken en de tegen de besluiten van het parlement te hoop lopende provinciale besturen tot gehoorzaamheid te dwingen.

De coup van de Republikeinen volgde 22 maanden nadat in Den Haag de Nationale Vergadering van start was gegaan, en 36 maanden nadat het stadhoudelijke bewind van Willem V was geïmplodeerd en hervormingsgezinde Bataafse revolutionairen in Nederland de macht in handen hadden gekregen. In de drie jaar die sinds het begin van de Bataafse Revolutie waren verstreken was veel bereikt en nog meer in gang gezet, maar de overeenstemming over en ratificatie van een grondwet, stappen die algemeen werden gezien als noodzakelijk om uit de voortdurende staatkundige en financiële crisis te komen, waren door onderlinge verdeeldheid uitgebleven. De Republikeinen hadden hun geduld verloren en geloofden niet langer dat met de huidige parlementaire bezet-

Schimmelpennink (1761-1825) and the cult of sensibility', *BMGN – Low Countries Historical Review* 2 (2014) 138-162.

7 De volgende alinea's zijn gebaseerd op Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012) 302-325. Zie verder recent over de Bataafse Revolutie: Annie Jourdan, *La Révolution batave entre la France et l'Amerique (1795-1806)* (Rennes 2008); Niek van Sas, *Bataafse Terreur. De betekenis van 1798* (Nijmegen 2011); Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland, 1795-1801* (Nijmegen 2012); Frans Grijzenhout, Niek van Sas en Wyger Velema (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013); Joris Oddens, Mart Rutjes en Erik Jacobs (red.), *The political culture of the sister republics, 1794-1806. France, The Netherlands, Switzerland, and Italy* (Amsterdam 2014).

8 Zie over de Republikeinen: Oddens, hoofdstuk 5 en passim; en idem, 'Menistenstreken in het strijdperk. Het eerste parlement van Nederland en de mythe van de Moderate middenpartij', *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks, 35/36 (2009-10) 337-362.

ting overeenstemming kon worden bereikt over een grondwetstekst waarmee zij konden leven. Zij gingen er daarom toe over om, binnen een breder pakket van revolutionaire maatregelen, de parlementariërs die zij het meest duchtten buiten spel te zetten.

De twintig parlementsleden die op de dag van de staatsgreep buiten het parlement werden gehouden, kregen aanvankelijk het bevel de stad Den Haag niet te verlaten; hetzelfde gold later voor twee anderen die op het moment suprême afwezig waren geweest. Een stringentere behandeling kregen voorsnog alleen de zes leden van de parlementaire commissie voor Buitenlandse Zaken, die door de couppelegers als zondebok werden aangewezen. Zij waren op de vroege ochtend van 22 januari al vastgenomen en werden onder bewaakt huisarrest gesteld; later werden ze op verschillende plekken in het land in bewaring genomen.⁹ Dat de overige 22 afgezette parlementsleden door voorzitter Midderigh slechts een stadsarrest was opgelegd, was tegen het zere been van de Franse ambassadeur Charles Delacroix, die voorafgaande aan de staatsgreep had gepleit voor deportatie naar Frans Guyana, waar eerder ook afgedankte Franse revolutionairen naartoe waren gestuurd. Toen dit de overige couppelegers te gortig bleek, was men uitgekomen op detentie in Huis ten Bosch, een voormalig paleis van de in 1795 naar Engeland gevluchte stadhouder Willem V. Ruim een week na de staatsgreep hield Delacroix het nieuwe Republikeinse bewind aan deze afspraak. Diezelfde nacht nog werden de eerste tien oud-parlementariërs opnieuw in hechtenis genomen en overgebracht naar Huis ten Bosch; de overige twaalf 'Boschmannen' – zoals ze werden genoemd¹⁰ – arriveerden in de weken die volgden.¹¹

De mannen die elkaar in het voormalige stadhouderlijke paleis troffen, waren niet alleen politieke tegenstanders geweest van de Republikeinen, maar in veel gevallen ook van elkaar.¹² Na aankomst in Huis ten Bosch realiseerden zij zich echter al snel dat ze hun strijdbijlen moesten begraven in deze nieuwe situatie, waarin hun correspondentie aan censuur werd onderworpen en zij hun vrouwen en kinderen niet mochten zien.¹³ De gevangenen waren verdeeld in twee groepen. In de rechtervleugel van het stadhouderlijke buitenverblijf zaten de tien eerstgearriveerden: Caspar Bijleveld, Jacob Jan Cambier, Jan van Hooff, Reinder van Kleffens, Jacob van Manen, Jacob de Mist, Albert de Sitter, Johan van der Spijk, Jan Hendrik Stoffenberg jr. en Herman Vitringa. Later kreeg dit tiental nog gezelschap van Lambert van Eck en Jacob Kantelaar.¹⁴ Uit de be-

9 Zie hierover ook Simon Vuyk, 'Dumbar gevangen! De internering van Gerhard Dumbar uit Deventer in 1798 op slot Honselaarsdijk', *Overijsselse Historische Bijdragen* 120 (2005) 129-159.

10 Zie bijvoorbeeld Stadsarchief Amsterdam, *Familiearchief Bicker*, inv. nr. 174, brief H. Bosscha aan J.B. Bicker, 30 juni 1798; inv. nr. 175, brief Bicker aan C.L. van Beyma, 3 juli 1798.

11 Jacob Kantelaar was op 22 maart de laatste gevangene die op Huis ten Bosch arriveerde: Simon Vuyk, *Jacob Kantelaar. Veelzijdig verlicht verliezer, 1759-1821* (Zwolle 2005) 141.

12 Zie hiervoor Oddens, *Pioniers*, passim.

13 Vuyk, *Kantelaar*, 139.

14 P. Scheltema, *Het leven en de letterkundige verrigtingen van den geschiedschrijver mr. Jacobus Scheltema* (Amsterdam 1849) 42.

schrijving die Van Eck in een brief aan zijn vrouw geeft van de dagelijkse gang van zaken in deze groep blijkt allerm minst een gebroken moraal: na het ontbijt begaf men zich naar een grote zaal waar gezamenlijk de kranten werden doorgenomen of werd geschaakt en sommigen zich zelfs vermaakten met toll en andere kinderspelletjes. Om drie uur was er een middagmaal, om zes uur werd thee geserveerd en werd er gekaart, rond negen was er een eenvoudig souper van brood met kaas en punch of wijn en daarna volgde een dikwijls levendige conversatie.¹⁵ In de tweede groep, die boven het hoofdgebouw werd ondergebracht, zaten Coert van Beyma, Petrus Brouwer, Hendrik van Castrop, Gerrit Van Marle, Ijsbrand van Hamelsveld, Cornelis van der Hoop, Carel Hultman, Jan David Pasteur, Jacobus Scheltema en Carel de Vos van Steenwijk. Vanwege de meer gevorderde leeftijd van Van Castrop (1738) en Van Hamelsveld (1743) was de stemming in deze groep doorgaans wat ernstiger.¹⁶

Aanvankelijk werd er door de bewaking streng op toegezien dat de gevangenen zich niet buiten de hun toegewezen vertrekken begaven.¹⁷ Vanaf half maart mocht er 's ochtends worden gewandeld in de tuin, waar de twee groepen elkaar ook konden ontmoeten. De coupplagers van 22 januari genoten aanvankelijk een aanzienlijke steun onder de bevolking, maar verspeelden deze snel en werden op 12 juni 1798 door een tweede staatsgreep van hun posten verdreven. De gevangenen, die steeds nauwkeurig op de hoogte bleven van wat er buiten gebeurde, verwachtten toen dat het met hun detentie nu wel snel gedaan zou zijn. Het kwam dan ook als een klap dat hiervan vooralsnog geen sprake bleek: weliswaar werd het gevangenisregime aanmerkelijk verlicht en mochten de slachtoffers van 22 januari – anders dan die van de tweede staatsgreep, die eveneens op Huis ten Bosch werden vastgehouden op kamers met geblindeerde ramen – nu vrij met vrienden en familie in de tuin wandelen. De nieuwe machthebbers wilden uit alle macht de indruk voorkomen dat zij door af te rekenen met de Republikeinen partij hadden gekozen voor het kamp van hun tegenstanders, en handhaafden de hechtenis daarom tot de verkiezingen voor een nieuw parlement voorbij waren. Na nog eens een maand, die de gevangenen zwaar viel, openden de hekken van Huis ten Bosch alsnog en kregen de meeste slachtoffers van 22 januari hun vrijheid terug. Enkelen van hen werden nog enige tijd onder huisarrest gesteld, maar in Huis ten Bosch, waar de laatst overgebleven drie slachtoffers van 12 juni het rijk nu voor zich alleen hadden, keerde de rust grotendeels terug.¹⁸

15 Geciteerd in: Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)* (Amsterdam 2005) 532.

16 Scheltema, *Scheltema*, 43.

17 [Jacob Kantelaar ed.], *Authentique bylagen tot de geschiedenis der omwenteling van 22 january 1798, en van het arrest en ontslag van 28 leden der Nationaale Vergadering, representeerende het volk van Nederland* (Amsterdam 1799) 101.

18 Scheltema, *Scheltema*, 45; Vuyk, *Kantelaar*, 152-54; Oddens, *Pioniers*, 375-377.

De alba amicorum

De slachtoffers van deze politieke gevangenschap waren bepaald niet de minsten. Het ging om oud-parlementsleden die zich in de politieke arena hadden bewezen, maar buiten dat waren de gevangenen ook veelal academisch geschoolde intellectuelen, juristen en theologen die de grote verlichtingsdenkers hadden gelezen maar ook hun klassieken kenden. Onder hen waren mannen die op cultureel gebied hun sporen hadden verdiend: zo was Jacob Kantelaar sinds de jaren 1780 betrokken geweest bij tal van spectatoriaal-verlichte en letterkundige publicaties, en had IJsbrand van Hamelsveld niet alleen landelijke bekendheid verworven met een verlichte schets over *De zedelijke toestand der natie op het einde der 18de eeuw* (1791), maar gold hij ook als autoriteit op het terrein van Bijbeluitleg en -vertaling.¹⁹ Hoewel de gevangenen in politiek en levensbeschouwelijk opzicht een zeer gemêleerd gezelschap vormden, ontstond in Huis ten Bosch al snel een bijzonder gevoel van saamhorigheid, een soort verlichte ‘geest van Gestel’.²⁰ De gedetineerden brachten dit gevoel tot uiting door terug te grijpen op de humanistische traditie van het album amicorum. Deze traditie liep op de drempel van de negentiende eeuw op haar laatste benen, althans binnen de geleerde kringen waar zij was ontstaan. Binnen de muren van de ‘Bataafse Bastille’ in het Haagse Bos beleefde het genre in Nederland zijn laatste grote opleving in een gedaante die, enkele latere innovaties daargelaten, grotendeels trouw bleef aan de zestiende-eeuwse grondvorm: de albumbezitter nodigt ‘vrienden’ – in een zeer ruime opvatting van dit woord – uit om in zijn album te schrijven. De ‘vrienden’ geven aan dit verzoek gevolg met inscripties die doorgaans bestaan uit een motto of een citaat, een opdracht of een dedicatie, de plaats, de datum en hun naam. Andere elementen, zoals een tekening of een eigengemaakt gedicht, konden al naar gelang de talenten en voorkeuren van de inscribent worden toegevoegd.²¹

Of alle gevangenen in Huis ten Bosch een dergelijk album hebben bijgehouden is niet bekend, maar afgaande op het hoge aantal overgeleverde vriendenboeken met inscripties opgesteld ten tijde van de gevangenschap zijn het er zeker veel geweest. Het gaat om ten minste elf alba die zich bevinden in door het

¹⁹ Zie over Van Hamelsveld: N.C.F. Van Sas, ‘De verbeelding en de macht. IJsbrand van Hamelsveld in het studiehuis der Restauratie’, in idem: *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 255-263; over Kantelaar: Vuyk, *Jacob Kantelaar*; over de achtergronden van de leden van de Nationale Vergadering in het algemeen: A.M. Elias en Paula C.M. Schölvinc m.m.v. H. Boels, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Den Haag 1991); Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, hoofdstuk 3 en 405-411.

²⁰ Met de ‘geest van Gestel’ wordt het saamhorigheidsgevoel aangeduid dat ontstond onder de gevangenen in het interneringskamp in Sint-Michielsgestel, tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zie hierover M. de Keizer, *De gijzelaars van Sint-Michielsgestel. Een eliteberaad in oorlogstijd* (Alphen aan de Rijn 1979).

²¹ Deze typering heb ik grotendeels ontleend aan C.L. Heesakkers en K. Thomassen, ‘Het album amicorum in de Nederlanden’, in: K. Thomassen (red.), *Alba Amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: Het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden* (Maarssen 1990) 9-36, aldaar 19.

Afb. 1 Omslag van het album amicorum van Jacob Kantelaar, Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag

land verspreide archieven; in deze alba komen alle tweeëntwintig gevangenen als auteurs voor. Negen van de alba hebben toebehoord aan de oud-parlementariërs Brouwer, Cambier, Van Eck, Van Hamelsveld, Van Hooff, Kantelaar, Van Marle, Van der Spijk en Stoffenberg.²² Twee andere 'vriendenrollen' waren het eigendom van Jacob Sels en Carl Anthing, officieren die de gevangenen bewaakten.²³ In totaal staan in deze elf alba 215 inscripties die door de gevangenen zijn geschreven in het Nederlands, Frans, Duits, Engels en Latijn.²⁴ Bij het opstellen van de inscripties konden de gevangenen, behalve uit hun geheugen en uit boeken die zij zelf hadden meegenomen of die hun na 12 juni door vrienden

22 TRESOAR Leeuwarden, album amicorum Petrus Brouwer, *Verzameling kleine aanwinsten*, inv. nr. 141; 'Album amicorum van J.J. Cambier', *De Navorscher* 48 (1895) 556-581; Gelders Archief Arnhem, *Familiearchief Van Eck*, inv. nr. 51, album amicorum van Lambert van Eck; Nationaal Archief Den Haag, *Archief J.F.R. van Hooff*, inv. nr. 41, album amicorum van J.F.R. van Hooff; F.A. Hoeffter, 'Een album amicorum van Mr. G.W. van Marle', *Bijdragen tot den geschiedenis van Overijssel* XI, 2e serie, deel I (1896) 258-290; Koninklijke Bibliotheek Den Haag (KB), inv. nr. KW 131 H38, album amicorum van Johan Albert van der Spijk; Kasteel-Museum Syptesteyn, album amicorum van J.H. Stoffenberg jr.; KB, inv. nr. 74 H 29, album amicorum van Ysbrand van Hamelsveld; KB, inv. nr. 133 L 24, album amicorum van Jacobus Kantelaar.

23 Gemeentearchief Barneveld, *Familiearchief Sels*, inv. nr. 23, Vriendenboek van Jacobus Pieter Sels; KB, inv. nr. 131 E 20, album amicorum van Carl Heinrich Wilhelm Anthing.

24 Lambert van Eck schreef een deel van zijn inscripties niet in Huis ten Bosch maar in zijn eigen huis, waar het hem was toegestaan tijdelijk te verblijven omdat zijn zoon Otto op sterven lag. Zie over Van Ecks huisarrest: Baggerman en Dekker, *Kind van de toekomst*, 537-539. Zie over de alba ook: K. Thomassen, 'Vriendschap in detentie. De alba amicorum gebruikt op het Huis ten Bosch in 1798', in: idem (red.), *Alba Amicorum*, 151-160; en Vuyk, *Kantelaar*, hoofdstuk 11.

en familie werden gebracht, putten uit de rijke stadhouderlijke bibliotheek die in Huis ten Bosch aanwezig was.²⁵

Voor het album amicorum is als bron van cultuurhistorisch onderzoek niet overdreven veel aandacht geweest. Studies naar het genre komen merendeels uit Duitsland en gaan vaak over de plaats van het album binnen de zestiende-eeuwse humanistische cultuur.²⁶ De langere ontwikkelingsgeschiedenis wordt nog altijd het best geschetst in *Alba Amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet. Het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden* (1990), onder redactie van Kees Thomassen, kenner bij uitstek van het genre. In hun inleidende bijdrage voor deze catalogus, verschenen ter gelegenheid van een tentoonstelling, schrijven Thomassen en C.L. Heesakkers hoe de praktijk van het vriendenalbum ontstond onder studenten aan de universiteit van Wittenberg en zich met reislustige studenten al snel verspreidde over het Duitse Rijk en verder naar Frankrijk, de Nederlanden en Scandinavië. De gewoonte om albuminscripties te verzamelen bleef tot in de late achttiende eeuw in de eerste plaats een universitaire aangelegenheid, hoewel zij ook in andere kringen wel voorkwam.²⁷

Historisch onderzoek waarin alba amicorum worden betrokken gaat meestal over die alba zelf, of heeft tot doel aan de hand van de namen van inscribenten bepaalde geleerdennetwerken bloot te leggen. Het genre is veel minder in beeld geweest bij receptieonderzoek, en wanneer hiervan al sprake was, bleef dit doorgaans vooral beperkt tot het tellen van de auteurs die in de alba werden geciteerd.²⁸ Opmerkelijk is dat door historici vrijwel nooit nader wordt ingegaan op de eigenlijke receptie van het door de inscribent gekozen citaat en de denkbelden die door dit citaat worden uitgedrukt, terwijl het album amicorum hier nu juist regelmatig aanleiding toe biedt: terwijl het in andersoortige bronnen meestal niet gebruikelijk is dat bij een verwijzing wordt vermeld *waarom* nu juist voor dat citaat gekozen is, vraagt het genre van het album amicorum immers om een opdracht aan de albumbezitter, waarin de inscribent het gekozen citaat niet zelden relateert aan de situatie waarin hij zich met de albumbezitter bevindt. Door zowel te kijken naar het citaat als naar de opdracht kunnen we iets te weten komen over de betekenis die gebruikers aan citaten verleenden. Dit kan ons helpen door te dringen tot de mentale wereld van gebruikers en ontvangers.

²⁵ Vuyk, *Kantelaar*, 142.

²⁶ Zie onder meer Wolfgang Klose (red.), *Stammbücher des 16. Jahrhunderts* (Wiesbaden 1989); Walther Ludwig, *Das Stammbuch als Bestandteil humanistischer Kultur. Das Album des Heinrich Carlhack Hermeling (1587-1592)* (Göttingen 2006).

²⁷ Heesakkers en Thomassen, 'Album amicorum', 9-10.

²⁸ Zie bijvoorbeeld Wolfgang Klose, 'Stammbucheintragungen im 16. Jahrhundert im Spiegel kultureller Strömungen', in: idem (red.), *Stammbücher*, 13-31.

Het standvastigheidsvertoog

Volgens de antieke stoïcijnen worden mensen – als alle levende wezens – gedreven door een zucht naar zelfbehoud.²⁹ Anders dan voor andere levende wezens komt deze zucht naar zelfbehoud voor de mens neer op de wens tot behoud van de vrijheid om rationele keuzes te maken. Wat de stoïcijnen kwalificeren als ‘goed’ en ‘kwaad’ hangt hiermee samen: goed is de deugd die bijdraagt tot dit behoud, en kwaad is de ondeugd die eraan afdoet. Alles wat op het behoud van de rationaliteit geen effect heeft, is voor de stoïcijnen goed noch kwaad, maar behoort tot de categorie van de onverschilligheden, die zij wel onderverdelen in verkieslijke onverschilligheden (leven, rijkdom, goede gezondheid, enzovoort) en niet-verkieslijke onverschilligheden (dood, armoede, slechte gezondheid, enzovoort). Er is volgens de stoïcijnen niets mis mee om de voorkeur te geven aan leven boven dood of aan rijkdom boven armoede, maar het behoud van de rationaliteit is het enige wat werkelijk telt: wanneer een tiran een mens dwingt tot dingen die een inperking betekenen op zijn rationaliteit, kan zelfbehoud bestaan uit het verkiezen van de dood.

De categorieën van goed en kwaad, of deugd en ondeugd, behoren volgens de stoïcijnen tot het domein waarover de mens controle heeft, omdat zij afhangen van rationele keuzes. Deugdzaamheid draait om het maken van de juiste keuzes, en alleen daarin – en dus niet in onverschilligheden als rijkdom en gezondheid, waarover de mens geen controle heeft – schuilt het ware geluk. Het vermogen keuzes te maken strekt zich ook uit tot de emoties, die volgens de stoïcijnen behoren tot de dingen waarover de mens controle heeft. Zij maken een onderscheid tussen zogeheten ‘eerste bewegingen’, oncontroleerbare lichamelijke reacties op indrukken van buitenaf – zweten, trillen, seksuele opwinding, enzovoort – en emoties als genot, lust, verdriet en angst, die het gevolg zijn van de bewuste keuze om toe te laten dat zich met die indrukken ook een positieve of negatieve waardetoeëkening aan hen opdringt. De stoïcijnen vinden dat het toelaten van waarden die niet berusten op het eigen rationele oordeel afdoet aan de menselijke rationaliteit en daarom moet worden vermeden. Wie zich realiseert dat de externe indrukken die binnenkomen behoren tot de categorie van de onverschilligheden en de positieve of negatieve waarden die zij in zich lijken te dragen niet toelaat, vermijdt emoties en bereikt zo de volgens de stoïcijnen gewenste staat van *apatheia*, gelijkmoedigheid of onverstoorbaarheid.

Terwijl de stoïsche filosofie in de oudheid veel meer omvatte, is de nadruk sinds de zestiende eeuw sterk komen te liggen op juist dit aspect van de stoïsche ethiek. Het staat centraal in *De Constantia (Over de standvastigheid)*, 1584), waarmee de Zuid-Nederlandse humanist Justus Lipsius het stoïsche gedachtegoed weer helemaal terug in de belangstelling bracht.³⁰ Lipsius definieert de standvastigheid als ‘een juiste en onwrikbare geestkracht, die zich door uiter-

²⁹ De volgende twee alinea's zijn gebaseerd op John Sellars, *Stoicism* (Berkeley 2006) 107-120.

³⁰ Justus Lipsius, *De constantia libri duo* (Antwerpen 1584). Een synopsis van het werk is te vinden bij John Sellars, 'Justus Lipsius's *De Constantia*. A Stoic spiritual exercise', *Poetics Today* 3 (2007) 339-362.

lijke of toevallige omstandigheden niet tot overmoed en neerslachtigheid laat brengen', en stelt deze standvastigheid voor als de enige ware remedie tegen algemene rampspoed. Als de 'ware moeder' van de standvastigheid noemt hij de *patientia*, een begrip dat hij definieert als 'een vrijwillig en zonder klagen verduren van alles wat een mens overkomt of overvalt'.³¹ Het uitgangspunt dat deugdzaamheid (het maken van de juiste keuzes) voldoende is om gelukkig te zijn maakte het stoïcisme bij uitstek tot een crisisfilosofie, die niet toevallig door Lipsius was afgestoft om de ellende van de Nederlandse Opstand te kunnen trotseren, maar waarnaar ook sindsdien juist is teruggegrepen in turbulente tijden.

Verwijzingen naar Lipsius komen we niet tegen in de albuminscripties van de gevangenen op Huis ten Bosch, waar vooral de Romeinse stoïcijnen prominent figureren. Het werk van Seneca, ook voor Lipsius de belangrijkste inspiratiebron, treffen we aan in negen inscripties, waarvan de meerderheid direct raakt aan het thema van de standvastigheid. 'Voorspoed brengt de wijze man niet in vervoering, noch raakt hij ontmoedigd door tegenspoed', ontleent De Sitter aan de brief waarmee Seneca zijn moeder Helvia vanuit zijn Corsicaanse ballingschap trachtte te troosten.³² Uit dezelfde brief haalt Hultman een ander citaat waarin dit idee eveneens wordt uitgedrukt.³³ Brouwer kiest voor een langer citaat uit Seneca's *Over de Voorzienigheid*, waarmee hij Kantelaar aanmoedigt om niet terug te deinzen voor moeilijke omstandigheden of te klagen over een zwaar lot.³⁴ Ook Hultman doet een beroep op dit werk, waar Seneca de mens ditmaal vergelijkt met een boom: zoals die vaster geworteld raakt naarmate hij zwaarder door wind wordt geteisterd, zo wordt ook de stoïcijn onverschrokken naarmate hij vaker gelaten rampspoed heeft verdragen. 'Hoe troostrijk', voegt Hultman hier aan toe, 'is deze waarheid in ons noodlot, en hoe zeer worden wy door dezen les tot gelatenheid, en tevredenheid aangemoedigd'.³⁵

Zes maal wordt in de albuminscripties verwezen naar Cicero die, hoewel zelf geen onvoorwaardelijke stoïcijn, na Seneca geldt als de belangrijkste Latijnse bron voor stoïsche ethiek. De helft van die verwijzingen kan in verband worden gebracht met het standvastigheidsvertoog. Van Hamelsveld en Kantelaar kiezen voor citaten uit de brieven *Aan familie en vrienden*, waarin Cicero de gedachte verwoordt dat troost in tijden van tegenspoed vooral te vinden is in het eigen geweten. Deze woorden, benadrukt Kantelaar in zijn opdracht, moeten 'onder het gewoel van de rampen des vaderlands' opwekken tot 'gelatenheid'.³⁶ In de inscriptie van Van Marle aan Van Hamelsveld is een passage opgenomen uit *Over de plichten*, waar Cicero zijn zoon Marcus voorhoudt dat het niet voor iedereen is weggelegd om onverschillig te zijn over wat velen als geluk beschouwen of met waardigheid te ondergaan wat slechte ervaringen lij-

31 Ik volg de vertaling uit Justus Lipsius, *Over standvastigheid bij algemene rampspoed*, P.H. Schrijvers (red. en vert.) (Baarn 1983) 44-45.

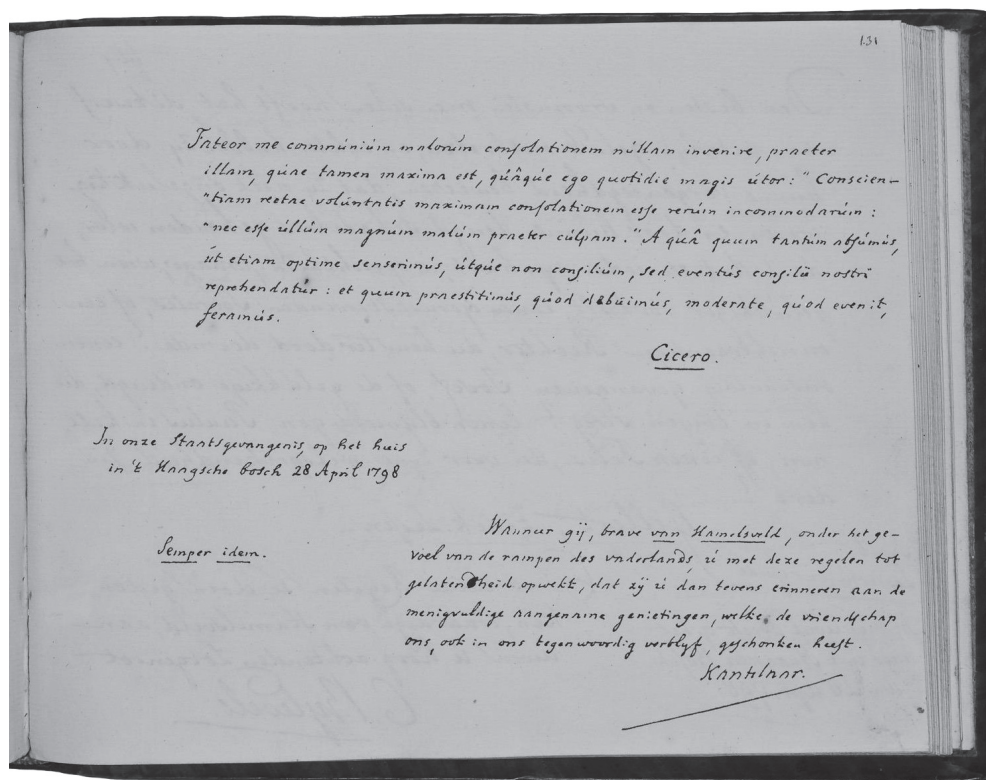
32 Inscriptie De Sitter aan Van Eck; Seneca, *De Consolatione ad Helviam*, v.1.

33 Inscriptie Hultman aan Brouwer; Seneca, *De Consolatione ad Helviam*, v.4.

34 Inscriptie Brouwer aan Kantelaar; Seneca, *De Providentia*, ii.4.

35 Inscriptie Hultman aan Van der Spijk; Seneca, *De Providentia*, iv.16.

36 Inscripties Van Hamelsveld aan Van der Spijk en Kantelaar aan Van Hamelsveld.

Afb. 2 Inscriptie van Jacob Kantelaar in het album van IJsbrand van Hamelsveld, Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag

ken; alleen wie beschikt over een sterke geest en een vastberaden karakter, is hiertoe in staat.³⁷

Over de vraag in hoeverre Horatius als stoïcijn moet worden beschouwd, zijn latere commentatoren het nooit eens geworden; zijn gedichten bevatten zeker stoïsche doctrines, maar die worden vaak op ironische wijze gepresenteerd. Zo wordt in de albuminscripties diverse malen verwezen naar een fragment uit Horatius' *Satire* 2.7, dat drie gevangenen ontleent aan het 'voorbericht' van de verhandeling *Socrates als burger beschouwd* (1796) van de Leidse jurist en classicus Johan Luzac:

Wie is dan vrij? Een wijze, een die zig zelf gebiedt:
Die voor geen armoë vreest, geen boeie of dood ontziet.
Die, altijd vergenoegd, naar geene staatzugt luistert,
En zijn begeerlijkheên en driften dwingt en kluistert:
Die rond is en beschaafd, en dus geen aanstoot lijdt,
En dien het los geval altijd vergeefs bestrijdt.³⁸

³⁷ Inscriptie Van Marle aan Van Hamelsveld; Cicero, *De Officiis*, I, 20.

³⁸ Inscripties Cambier aan Van Hamelsveld; Van Kleffens aan Anthing; Van Kleffens aan Van Eck; vergelijk Johan Luzac, *Socrates als burger beschouwd*, in eene plechtige redevoering, uitgesproken op

In hun oorspronkelijke context dienen deze woorden vooral een satirisch doel. Zij worden daar uitgesproken door de slaaf Davus, die bij het debiteren van stoïsche wijsheden een andere slaaf napraat en elders laat blijken van de stoïsche filosofie zelf niet veel te hebben begrepen. Wanneer ze los van deze context worden gepresenteerd, kunnen Horatius' verzen echter worden gelezen als een 'full and formal Stoic statement', aldus stoïcismekenner Marcia L. Colish.³⁹ Het is op dit niveau dat het citaat is bedoeld door de inscribenten, die Horatius vaker dan wie dan ook citeerden wanneer zij stoïsche ideeën tot uitdrukking wilden brengen. In totaal negen maal komt Horatius voor, in alle gevallen met citaten die gaan over *apatheia* of standvastigheid.

Zeker niet alleen het werk van Romeinse schrijvers is door de gevangenen afgespeurd op zoek naar stoïsche thematiek. Deze kan eveneens gevonden worden in citaten van onder meer de Nederlandse letterkundigen P.C. Hooft (1581-1647), Hugo de Groot (1583-1645), H.K. Poot (1689-1733), Petrus Burmannus Secundus (1713-1778) en P.J. Kasteleijn (1746-1794), maar bijvoorbeeld ook in fragmenten uit het werk van de Duitsers C.F. Gellert (1715-1769), F. von der Trenck (1726-1794) en Friedrich Schiller (1759-1805), de Zwitser G.J. Zollikofer (1730-1788), en het beroemde *Cato's Letters* (1720-23) van de Britten John Trenchard (1662-1723) en Thomas Gordon (1691-1752).⁴⁰

Gezien de penibele situatie waarin de gevangenen in Huis ten Bosch verkeerden, is het op zichzelf niet verwonderlijk dat het aspect van de standvastigheid sterk op de voorgrond treedt in hun alba. Het bovenstaande overzicht toont ons dat de Bataafse politieke klasse zeer vertrouwd was met de (Romeinse) stoïsche traditie en haar neostoïsche navolgers – op zichzelf is dit al een punt dat in de geschiedschrijving nog niet eerder werd gemaakt – maar het toont ons nog niet meer dan dat. Door mij in het vervolg van dit artikel te richten op een aantal inscripties waarin aan de hand van de citaten ook een betekenisvolle relatie wordt gelegd met de wereld buiten de tekst, wil ik laten zien hoe de bestudering van de alba amicorum ons op het spoor kan zetten van de bredere relevantie die deze traditie heeft gehad.

In een aantal recente studies is gewezen op de aantrekkingskracht die het achttiende-eeuwse gevoelsdenken – ook wel gevoelscultus, sentimentalisme of, in de Engelstalige literatuur, *Cult of Sensibility* – heeft uitgeoefend op een deel van de politici in de Bataafse Republiek. Dit is niet de plaats om hier al te diep

den 21. February 1795 bij het nederleggen van 't rectoraat der Hollandsche Universiteit: door den zelfven uit het Latijn vert., met bijvoeging van eenige aanmerkingen en ophelderingen, bijzonder eener korte schets van 't Atheensche staats-bestuur, en eener verhandeling over de beteekenis en 't gebruik van 't woord aristocratie tot op onzen tijd (Leiden 1796) xv.

39 Marcia L. Colish, *The stoic tradition from Antiquity to the Early Middle Ages I. Stoicism in classical Latin literature* (Leiden 1985) 184-185.

40 Inscripties Van Marle aan Sels (Hooft), Scheltema aan Van Hamelsveld en Kantelaar aan Stoffenberg (De Groot), Stoffenberg aan Cambier en Van Manen aan Anthing (Poot), Van Marle aan Van der Spijk, Scheltema aan Van der Spijk en Scheltema aan Stoffenberg (Burmannus), Van Hamelsveld aan Van Hooft (Kasteleijn), Bijleveld aan Van Hamelsveld (Gellert), Bijleveld aan Van Marle (Von der Trenck), Kantelaar aan Anthing (Schiller), Van Eck aan Van Marle (Zollikofer) en Van Kleffens aan Van Marle (Trenchard en Gordon).

op in te gaan, maar waar het op neerkomt is dat bepaalde politieke actoren zich in hun publieke optredens lieten inspireren door een achttiende-eeuwse stroming die haar oorsprong vond in het medische domein en invloedrijk is geweest in het domein van de letterkunde (het sentimentalisme), en die gekenmerkt wordt door een hoge mate van gevoeligheid en compassie. Tegenover deze actoren staan Bataafse politici die dit model verwerpen en uitgaan van een ander model; deze laatste politici zijn tot op heden doorgaans als ‘gematigd’ of ‘bedaar’ omschreven.⁴¹

Om meer richting te geven aan de studie van dit fenomeen heeft Edwina Hagen onlangs het bruikbare perspectief *emotional self-fashioning* voorgesteld. Dit perspectief, dat elementen uit het werk van Stephen Greenblatt en William Reddy combineert, richt de blik op de emotionele kanten van de manier waarop politieke actoren zichzelf in een (semi-)publieke omgeving presenteerden.⁴² Waar ik eerder een analyse heb gegeven van het politieke optreden van het Bataafse parlementslid Jacob Hahn, bij wie de gevoelscultus zich in zijn meest heftige variant manifesteert, ziet Hagen, die zich heeft gericht op de emotionele zelfstilering van Hahns collega Rutger Jan Schimmelpenninck, een ‘gematigde’, ‘kalme’ emotionele stijl, die echter nog altijd in de eerste plaats appelleert aan de achttiende-eeuwse gevoelscultus.⁴³ Ik wil mij hier eveneens richten op deze bedaarde, beheerste politieke stijl, maar vestig de aandacht daarbij specifiek op de klassieke traditie van het stoïcisme.

Bataafse stoïcijnen

De volgende passage uit *Ode* 3.3 van Horatius komt voor in vier van de album-inscripties uit Huis ten Bosch:

Een eerlijk man staat pal
 In ramp en ongeval.
 Ofschoon hem 't miltziek graauw aangrimme,
 De woede eens Dwingelands ten hoogsten toppunt klimme!
 Zijn ziel blijft onbeweeglijk, als een rots
 In 't midden van het golfgeklots [...]⁴⁴

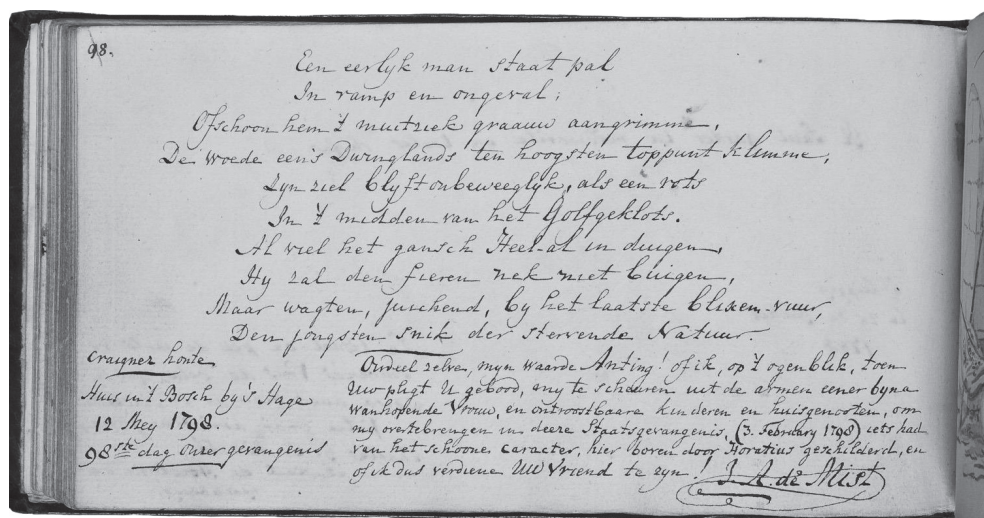
Twee inscripties waarin deze passage voorkomt zijn geschreven door Jacob de Mist. Terwijl deze het citaat in het album van Kantelaar van toepassing verklaart op de albumbezitter, betreft hij het op zichzelf in dat van zijn bewaker Anthing, die ook aanwezig was geweest bij zijn arrestatie: ‘Oordeel zelve[n] [...]

41 Zie noot 5 en de literatuurverwijzingen in de aldaar geciteerde titels.

42 Hagen, ‘Fashioning the emotional self’. Vergelijk William Reddy, *The navigation of feeling. A framework for the history of emotions* (Cambridge 2001); idem, ‘Sentimentalism and its erasure. The role of emotions in the era of the French Revolution’, *The Journal of Modern History* 1 (2000) 109–152; Stephen Greenblatt, *Renaissance self-fashioning. From More to Shakespeare* (Chicago [etc.] 1980).

43 Oddens, ‘Een lam republikeintje als ik’; Hagen, ‘Fashioning the emotional self’.

44 Inscripties Bijleveld aan Brouwer en Bijleveld aan Sels, De Mist aan Kantelaar, De Mist aan Anthing.

Afb. 3 Inscriptie van Jacob de Mist in het album van Carl Anthing, Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag

of ik, op 't ogenblik, toen uw pligt u gebod, mij te scheuren uit de armen eener bijna wanhopende vrouw, en ontroostbaare kinderen en huisgenooten [...] iets had van het schoone character, hier boven door Horatius geschildert'.⁴⁵

Het album amicorum is bij uitstek een plaats waar de gevangenen zichzelf kunnen stileren als standvastige individuen, en dus is het niet verbazend dat we hier veel stoïsche thematiek tegenkomen. De specifieke genrekenmerken van het album, dat naast een citaat ook een opdracht bevat waarin vaak op dit citaat wordt gereflecteerd, stellen ons echter in staat te observeren dat de stoïsche zelfstilering niet beperkt hoefde te blijven tot de papieren wereld, maar eveneens betrekking kon hebben de wijze waarop politieke actoren zich in de buitenwereld presenteerden. Nu kan het best zo zijn dat De Mist zich hier, als onderdeel van de papieren stilering, dapperder voordoet dan hij op het moment van zijn arrestatie is geweest – al zou hij dan bij Anthing natuurlijk wel zijn geloofwaardigheid verliezen – maar het feit alleen dat hij achteraf kan bedenken dat hij zich op een bepaalde manier behoorde te gedragen om voor een standvastige stoïcijn te kunnen doorgaan, draagt de mogelijkheid in zich dat hij hier ook op het moment zelf naar gehandeld heeft.

Een tweede aanwijzing treffen we aan in de inscriptie die Vitringa schreef in het album van Van Hamelsveld. Vitringa kiest hierin voor een gedicht dat zijn overleden 'boezemvriend' Willem Hendrik Sels (1741-1789) voor hem had geschreven toen hij, als secretaris van het bekende patriotse stadje Elburg, in 1787 tot zes jaar provinciale ballingschap was veroordeeld door het Hof van Gelderland:

45 Inscripties De Mist aan Kantelaar en De Mist aan Anthing.

[...] Verbeeld u, dat men nooit u 't sterfbed dier getrouwen,
 Door welkers zorgen uw jeugd geleid werdt en gered,
 Geen snikkende ouderen vergunnen zal te aanschouwen,
 Op dat ge uw traanen zoudt vergieten by hun bed; [...]
 Zou zulk een noodlot u der ziele kalmte ontrukken,
 Terwijl die ziel haar hoope in hoope op onschuld vindt!
 De ziel der braaven kent geen tijdljke ongelukken;
 Zij is haaren ramp te sterk en redt zich zelf, mijn vrind [...]'⁴⁶

Nu, elf jaar later, waren deze dichtregels voor Vitringa zeer invoelbaar geworden: tijdens zijn gevangenschap had hij eerst het bericht ontvangen dat zijn vader op sterven lag en kort daarna dat hij was gestorven; hij had verzocht hem te mogen bezoeken, maar dit verzoek was afgewezen. Evenmin als De Mist had Vitringa zijn zelfbeheersing echter verloren onder deze omstandigheden, want, zo schreef hij aan Van Hamelsveld, 'de ware wijsgeer is grooter dan zyne rampen', en blijft 'gelaten en bedaard'.⁴⁷

In deze gevallen mogen we aannemen dat de gevangenen zich in de manier waarop zij hun emoties ten overstaan van hun collega's in bedwang hielden, hebben laten inspireren door de stoïsche filosofie. Het gaat hier om gedrag in de context van de situatie die na de staatsgreep was ontstaan, en niet om hun handelen in het politieke domein. Naar dit optreden wordt door de inscribenten echter eveneens verwezen. Pasteur bijvoorbeeld deed dit aan de hand van een fragment uit een gedicht van Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789), dat overigens nog in drie andere inscripties voorkomt:

Hij, die met d'ongenaê der dwingelanden strijdt,
 Zijn' tijd, hoe schuldeloos, in een' gevang'nis slijt,
 Is wel beklagenswaard'; doch egter vindt zijn harte
 In 't onheil zelf een' stof tot mind'ring zijner smarte.
 Hoe zeer zijne eer bezwalkt, zijn' deugd gelasterd zij,
 Zijn onbesmette ziel blijft altijd even vrij.⁴⁸

Meer dan ooit schreef Pasteur dit gedicht van toepassing te vinden op Van Marle, voor wiens album de inscriptie bedoeld was. Hij was namelijk getuige geweest van het 'onlaakbaar gedrag' dat Van Marle aan de dag had gelegd *als volksvertegenwoordiger*, van het geweld dat hem door 'dwingelanden' was

46 Inscriptie Vitringa aan Van Hamelsveld; Herman Hendrik Vitringa, *Kleine werkjes van Mr. Willem Hendrik Sels. Vooraf gaat de levensbeschrijving van den auteur* (Kampen 1792) 79.

47 Inscriptie Vitringa aan Van Hamelsveld.

48 Inscripties Pasteur aan Van Marle; Bijleveld aan Van Hooft; De Mist aan Van der Spijk; Cambier aan Stoffenberg; Lucretia Wilhelmina van Merken, *Het nut der tegenspoeden, brieven, en andere gedichten* (2e ed.; Amsterdam 1768) 27. In het lange gedicht waaruit dit fragment afkomstig is ligt de nadruk sterk op de troost die het vertrouwen op God kan bieden in tijden van tegenspoed, maar het gekozen fragment heeft als zodanig vooral een stoïsche connotatie. Er zijn ook enkele inscripties waarin expliciet een meer christelijk geïnspireerde standvastigheid tot uitdrukking wordt gebracht. Van der Spijk citeert in het album van Van Eck bijvoorbeeld Psalm 125 vers 1: 'Hij zal nooit wank'len, noch bezwijken / Die op den HEER vertrouwt, / En op Zijn goedheid bouwt; / Hij zal, als Sions berg, nooit wijken, / Wiens grondslag door geen aards vermogen / Ooit wordt bewogen.'

aangedaan, en van zijn standvastigheid. Iets vergelijkbaars zien we gebeuren in een van de vier inscripties waar we de volgende passage aantreffen uit een indertijd populair opvoedkundig werk van de Franse schrijver Charles-Albert Demoustier (1760-1801):

Men slepe d'onschuld vrij aan 's afgronds steilen boorden,
 Men dreig' ze met vergif, met strop of dolk, te moorden,
 Haar hart is aller wroeging vrij;
 't Gelaat staat vast, 't blijft onbezweeken;
 't Geweld des doods, zijn heerschappij,
 Doet schuldigen, alleen verbleeken.⁴⁹

Ditmaal was het Hultman die in zijn inscriptie voor Stoffenberg schreef dat de dichtregels met veel recht van toepassing konden worden verklaard op de onrechtvaardige gevangenschap waarvan zij nu beiden het slachtoffer waren. Ook zij konden er immers bij zichzelf van overtuigd zijn dat zij steeds naar beste kunnen hun plicht hadden betracht in de uitoefening van het ambt van volksvertegenwoordiger, en dat zij de belangen die het volk aan hen had toevertrouwd naar eer en geweten hadden behartigd. Ook zij konden daarom nu genieten van de 'kalmte der zielen' waarop deze overtuiging recht gaf, en hoefden niet ongerust te zijn over dat wat komen ging.

Ook andere inscribenten herinnerden hun lotgenoten eraan hoe zij altijd kalm voet bij stuk hadden gehouden en zichzelf daarom niets hoefden te verwijten. 'Het kan niet wel anders', schreef Vitringa in het album van Stoffenberg, 'of de herinnering van betrachte plichten, de bewustheid van standvastig te zyn uitgekomen voor het geen wy voor waar en rechtvaardig hielden, zal ons [...] met een gerust hart en kalm gemoed op het afgetreden spoor doen te rug zien'.⁵⁰ Van Hamelsveld koos een citaat dat Plato had laten uitspreken door Socrates, voor wie de stoïcijnen grote bewondering hadden: 'Ik heb mij altijd gewend, om mij tot niets te laten overhalen, dan hetgeen ik, na rijp overleg, voor het best heb gehouden'.⁵¹ En Scheltema beriep zich op Johan Luzac, die dit keer niet Horatius voor zich liet spreken, maar zelf met een venijnig soort stoïcisme opmerkte dat de 'bewustheid van zig zelve en zijne zuivere, oprechte, grondbeginsels altoos te zijn gelijk gebleven' een eerlijk man met verachting deed neerkijken op diegenen die hierin van een 'tegen-gestelde denkwijze' uitgingen.⁵²

49 Inscriptie Hultman aan Stoffenberg; de Franstalige variant vinden we bij Hultman aan Cambier; Pasteur aan Brouwer; Pasteur aan Van Hooff; en Scheltema aan Van Eck. De oorspronkelijke vindplaats is Charles-Albert Demoustier, *Lettres à Emilie sur la mythologie* III (Parijs 1817; 1e ed. 1796) 57. Geen van de drie inscribenten die de passage citeert, lijkt overigens van deze herkomst op de hoogte te zijn geweest. Zoals Scheltema in zijn inscriptie schrijft, had hij de dichtregels bij zijn aankomst in Huis ten Bosch aangetroffen op een van de ramen in zijn vleugel, waar zij die dag exact twee jaar eerder (op 8 mei 1796) waren achtergelaten door een toenmalige gevangene uit het orangistische kamp.

50 Inscriptie Vitringa aan Stoffenberg.

51 Inscriptie Van Hamelsveld aan Van Marle; het betreft een citaat uit Plato's dialoog *Krito*.

52 Inscriptie Scheltema aan Van Marle; Johan Luzac, *Verzameling van stukken, betreffende het gedrag der curatoren van Holland's Universiteit te Leyden, in de jaaren 1796 en 1797. Bijzonder in de zaak van Mr. Johan Luzac, professor in de Grieksche taal, en Vaderlandsche Geschiedenis aldaar, met*

De albuminscripties van de oud-parlementsleden in Huis ten Bosch bieden ons, door de vastliggende genrekenmerken van het album amicorum en de bijzondere omstandigheden waarin de inscripties tot stand zijn gekomen, een uniek inzicht in een stoïsch geïnspireerd kader, dat niet alleen bepalend is geweest voor de manier waarop de inscribenten zich rondom hun gevangenschap gedroegen, maar ook van belang was voor de manier waarop zij zich presenterden in het domein van de actieve politiek. Om dit te illustreren licht ik hier één moment uit een parlementair debat wat breder uit. In december 1797 hadden de Republikeinse leden van de Nationale Vergadering het initiatief genomen tot de publicatie van een manifest *Aan de Bataafsche natie*. Dit manifest, dat was ondertekend door 43 parlementsleden, bevatte negen grondbeginselen die het Republikeinse politieke programma uitmaakten, waaronder punten die door alle parlementsleden werden onderschreven, zoals de gelijkheid van alle burgers, maar ook controversiële eisen als de eenheidsstaat op politiek en financieel gebied en een permanente invloed van het volk op zijn vertegenwoordigers. Het manifest kwam de vergadering binnen via ongetwijfeld door de Republikeinen uitgelokte rekestten van burgers uit Amsterdam en Leiden, die alle parlementsleden opriepen deze negen grondbeginselen te onderschrijven. Deze rekestten gaven aanleiding tot een debat waarbij de gemoederen zeer hoog opliepen, en dat voor de Republikeinen in het parlement van doorslaggevend belang zou zijn bij hun besluit om over te gaan tot de staatsgreep van 22 januari 1798.⁵³

Een van de sprekers in het debat was Gerard Bacot, die na de staatsgreep weliswaar niet zou worden afgezet en opgesloten, maar wel deel uitmaakte van een groep leden die uit verontwaardiging voor het gebeurde zelf ontslag zouden nemen. In het debat over het manifest *Aan de Bataafsche natie* behoorde Bacot tot het kamp dat vond dat het manifest een illegitieme stap was geweest. Hij ging in zijn redevoering echter ook in op de inhoud van het manifest, en verzette zich onder meer tegen het derde grondbeginsel, waarin de ondertekenaars van het manifest (en met hen de rekestranten) eisten dat de volksvertegenwoordiging bij een bepaald, nader vast te stellen aantal binnengekomen rekestten over een bepaald onderwerp verplicht zou zijn hierover een volksraadpleging te organiseren. Bacot verzette zich tegen dit artikel, omdat hij vond dat ‘redematige overtuiging’, en niet ‘de drifttaal van een al te weinig onbedagzaam yver’ voor volksvertegenwoordigers ‘het richtsnoer der onbeschroomde oordeelsluiting’ behoorde te zijn. Om zijn afkeer van de voorgestelde vorm van volksinvloed kracht bij te zetten, citeerde hij hier uit Horatius’ *Ode* 3.3 (in een andere vertaling dan we haar eerder in de albuminscripties tegenkwamen):

een voorbericht dienaangaande (Leiden 1797) lxiv.

⁵³ Het oorspronkelijke manifest is te vinden in L. de Gou ed., *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* I (Den Haag 1988) 574-577, met het citaat op 577. Zie voor het rekest: *Dagverhaal der handelingen van de Nationaale Vergadering representeerende het Volk van Nederland* (9 delen, Den Haag 1796-98) VIII, nr. 792 (zitting 21 december 1797) 212-213. Zie hierover verder: Oddens, *Pioniers*, 298-301.

Wie 't heilig Recht vereert, aan dit besluit blyft kleeven,
 Staat pal. Geen heete drift van Burg'ren, die, verblind,
 Iets vordren, 't geen zyn Trouw, door plicht, verboden vindt.
 Geen 's Dwinglands dreigend oog kan 't vast gemoed doen beeven.
 Hoe 't storme; al wierd zelfs 't al door 't stortend zwerk verplet
 Zyn Moed, op Onschuld fier, blyft, sneevende, onverzet.⁵⁴

Bacot heeft het gedeelte van zijn redevoering waarin dit fragment was opgenomen uiteindelijk nooit uitgesproken; omwille van de tijd zag hij af van dit deel, waarover we alleen kunnen beschikken omdat hij de redacteurs van de parlementaire handelingen verzocht alsnog de gehele redevoering op te nemen. Bacots onuitgesproken woorden mogen hier als illustratief gelden voor het feit dat we in de geijkte bronnen voor het bestuderen van de Bataafse politiek maar weinig expliciete verwijzingen vinden naar de klassieke Stoa. Wat we in de handelingen wel zeer regelmatig aantreffen, is een standvastigheidsvertoog waarvan we tot nu toe slechts konden vermoeden dat het stoïsch geïnspireerd was. Dit vertoog dook in de Bataafse vergaderingen vooral op wanneer bijvoorbeeld een voorzitter zijn voorzitterschap aanvaardde of neerlegde of wanneer een lid van de vergadering zitting of juist afscheid nam. De vergadering werd dan aangespoord om haar deliberaties met 'kalmte en bedaardheid' en met 'onverzwakte standvastigheid' voort te zetten, terwijl 'bedoord beleid' en 'standvastige wijsheid' werden aangewezen als de 'hoofdmiddelen' om het land te redden, en de parlementsleden werden opgeroepen hun voldoening te zoeken in 'de weloverdagte toestemming van het eigen geweten' en niet in 'het luidruchtig geschreeuw van onkunde'. Waar de ene volksvertegenwoordiger een gebrek aan 'standvastigheid' en het onvermogen 'geheel op zich zelve te staan' aanvoerde als redenen om voor het lidmaatschap te bedanken, rechtvaardigde de ander zijn keuze om zijn herverkiezing te aanvaarden juist door te stellen dat een 'oprecht beminnaar des vaderlands' ook in moeilijke tijden 'standvastig' blijft.⁵⁵

De waarde van de bestudering van de *alba amicorum* bestaat erin dat we dit vertoog en het bijbehorende gedrag voortaan met meer recht in verband kunnen brengen met het stoïcisme. De stoïsche ethiek presenteert zich daarbij als de tegenhanger van de emotionele normen die voortkomen uit de achttiende-eeuwse gevoelscultus. Politieke oordeelsvorming wordt in deze gevoelscultus hoofdzakelijk voorgesteld als een emotioneel-lichamelijk proces: wanneer een bestaande situatie van maatschappelijk onrecht bij een politicus een heftig gevoel van geestdrift of medelijden oproept, is dit de best mogelijke indicator dat het oordeel dat hij op basis van dit gevoel velst het juiste is. In het model dat teruggrijpt op de emotionele normen van het klassieke stoïcisme is het voor een

⁵⁴ *Dagverhaal* VIII, nr. 804 (zitting 4 januari 1798) 311.

⁵⁵ *Dagverhaal* VII, nr. 657 (zitting 1 september 1797) 13; nr. 677 (zitting 15 september 1797) 170; nr. 718 (zitting 19 oktober 1797); *Dagverhaal der handelingen van het Vertegenwoordigend en Intermediair Wetgevend Lichaam des Bataafschen Volks* (14 delen, Den Haag 1798-1801) I, nr. 84 (zitting 31 juli 1798) 665.

politicus in de eerste plaats van belang te tonen dat zijn oordeel tot stand is gekomen op grond van kalme en rationele overwegingen, en dat hij zich niet van zijn oordeel heeft laten afbrengen door passies en emoties, noch die van hemzelf, noch die van anderen.

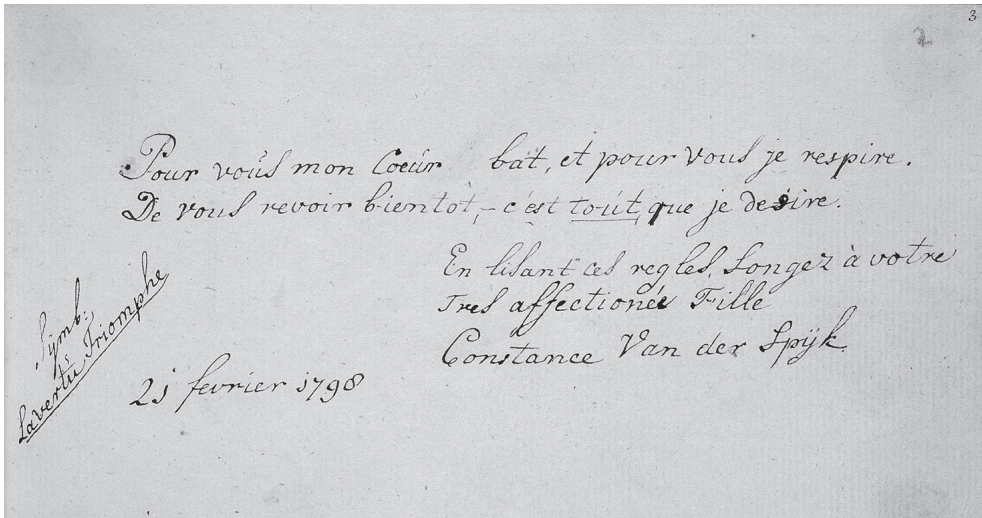
Deze twee conflicterende opvattingen over hoe een politicus zich in het politieke domein dient te presenteren en op welke wijze politieke oordelen moeten worden gemotiveerd om voor legitiem te kunnen doorgaan, hebben ook een ideologische dimensie, die ten tijde van de Bataafse Revolutie actueler was dan ooit. Binnen het model van de gevoelscultus kan heftige verontwaardiging onder de bevolking worden aangevoerd als argument om een andere politieke koers te varen; politici die zich aangetrokken voelen tot dit model zullen dus ook vaker opteren voor een politiek bestel waarin méér volksinvloed de norm is. Politici die het stoïsche model navolgen zullen daarentegen vaker geneigd zijn te streven naar een regeringsvorm waarin de invloed van het volk op de regering beperkt blijft, omdat de mogelijkheid tot beïnvloeding van buitenaf niet past bij de kalme standvastigheid die zij willen uitstralen.

Wanneer we ons realiseren dat er een relatie bestaat tussen enerzijds verschillende emotionele normen en anderzijds verschillende standpunten in een vraagstuk dat behoort tot de hete hangijzers uit het Bataafse debat, roept dit natuurlijk de vraag op wat daarbij leidend is geweest: zochten parlementsleden aansluiting bij een emotioneel repertoire waarmee zij hun politieke overtuiging kracht konden bijzetten, of was hun politieke stellingname een consequentie van de houding die zij voor zichzelf creëerden toen zij – als eerste generatie Nederlandse politici – door de parlementaire handelingen aan de openbaarheid werden blootgesteld? Dit is een vraag die in toekomstig onderzoek zeker nadere overweging verdient.

Besluit

In het album amicorum van Johan van der Spijk bevinden zich enkele inscripties die niet zijn geschreven door de gevangenen in Huis ten Bosch, maar wel betrekking hebben op zijn gevangenschap. Zo staat er een Franstalig gedichtje in van Van der Spijks twaalfjarige dochter Constance – *omen est nomen* – die haar vader kort na diens gevangenneming in februari 1798 een hart onder de riem steekt.⁵⁶ Een andere inscriptie is vier jaar later opgetekend door de Leidse jurist Johan Luzac, voormalig uitgever en redacteur van de internationaal befaamde *Gazette de Leyde* en voormalig hoogleraar en zelfs rector magnificus van de Leidse universiteit. Luzac voegde zijn bijdrage niet toe op de eerste lege pagina na alle bestaande inscripties, maar ergens halverwege Van der Spijks album op een per ongeluk leeg gebleven pagina. De inscriptie wordt nu aan weerszijden geflankeerd door de teksten die Lambert van Eck en Jan Da-

⁵⁶ Inscriptie Constance van der Spijk aan Albert van der Spijk.

Afb. 4 Inscriptie van de twaalfjarige Constance van der Spijk in het album van haar vader, Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag

vid Pasteur vier jaar eerder tijdens hun gevangenschap schreven. Luzac plaatste zichzelf dus letterlijk te midden van de gevangenen.⁵⁷

Luzac had voldoende reden om zich met de slachtoffers van de staatsgreep van 22 januari te identificeren. Als gematigd patriot had hij bij de Bataafse omwenteling van 1795 geweigerd mee te werken aan het afzetten van orangistische Leidse hoogleraren. Zijn leeropdracht Vaderlandse Geschiedenis was hem in reactie op zijn verzoenende houding afgenomen, terwijl hem bij zijn andere leeropdracht, Griekse Taal- en Oudheidkunde, verboden werd om over staatkunde te spreken. Luzac zag zich daarom in 1796 gedwongen afscheid te nemen als hoogleraar. Een van zijn belangrijkste critici in Leiden was Johan Valckenaer, een felle patriot die in 1795 werd aangesteld als hoogleraar rechten en nota bene Luzacs achterneef.⁵⁸ Valckenaer gold als een van de belangrijkste politieke bondgenoten van de mannen achter de coup van 22 januari 1798 en Luzac voelde zich in retrospectief dus het slachtoffer van deze staatsgreep, 'eenen', zoals hij het zelf uitdrukte, 'die uit hoofde van 't verdedigen derzelfde grondbeginsels van orde in een geregelden Burgerstaat, niet minder is vervolgd'.⁵⁹

De gevangenen in Huis ten Bosch van hun kant vonden veel troost in Luzacs verhandeling *Socrates als burger beschouwd*. In deze vertaling van de door Luzac uitgesproken rede bij diens – reguliere – afscheid als rector in februari 1795

⁵⁷ Inscriptie Luzac aan Van der Spijk.

⁵⁸ I. Schöffer, 'Een Leids hoogleraar in politieke moeilijkheden. Het ontslag van Johan Luzac in 1796', in: J.F. Heijbroek, A. Lammers en A.P.G. Jos van der Linde (red.), *Geen schepsel wordt vergeten. Liber amicorum voor Jan Willem Schulte Nordholt ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Amsterdam en Zutphen 1985) 61-80; Jan Postma, 'John Adams en zijn Leidse vrienden', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 103 (Leiden 2011) 81-108. Zie ook Luzac, *Verzameling van stukken*.

⁵⁹ Inscriptie Luzac aan Van der Spijk.

wordt Socrates neergezet als de ultieme stoïcijn avant la lettre: ‘Zonder eenigen schroom voor de dood-straffe, standvastiglijk [weerstand biedend aan] alle geweld en ongerechtigheid, [...] toen het Volk zelf voor Geweldenaer speelde, en toen eenige weinigen op eene wreedaartige wijze den Staat overheerschten’.⁶⁰ Op deze Socrates betreft Luzac de aangehaalde versregels van Horatius die door verschillende gevangenen werden overgenomen, terwijl ook andere passages uit Luzacs werk door hen werden geciteerd.⁶¹

In zijn rede legt Luzac via de persoon van Socrates al in 1795 heel nadrukkelijk een verband tussen de noodzaak om in het openbaar bestuur een stoïsche standvastigheid te betrachten en de gevaren van te veel democratie. Vanwege zijn openlijke afwijzing van de door de radicale Bataven gewenste vorm van representatieve democratie werd hij tot persona non grata verklaard, maar Luzacs populariteit onder de gevangenen in 1798 laat zien dat zijn ideeën onder de slachtoffers van de staatsgreep van 22 januari in vruchtbare aarde vielen. Toen hij op 3 april 1802 zijn inscriptie toevoegde aan het album van Van der Spijk, was de staatsinrichting van de Bataafse Republiek inmiddels een flink stuk in zijn richting opgeschoven. In 1801 had een derde staatsgreep een einde gemaakt aan het democratische parlement van de Bataafse Republiek en kwam de macht in handen van een twaalfkoppig uitvoerend bestuur. De regimewisseling bood ook kansen voor Luzac zelf, die zich in de inscriptie nog beklaagde ‘zelfs tot op heden’ in zijn ‘welvaart’ te worden benadeeld – ook een stoïcijn valt wel eens uit zijn rol – maar een paar maanden later werd hersteld in zijn hoogleraarschap en in zijn eer. Het democratische intermezzo en het Bataafse schrikbewind waarin dit in veler ogen onvermijdelijk was ontaard probeerden de betrokkenen al snel actief te verdringen. Hoogstens werden zij er later nog af en toe eens aan herinnerd wanneer zij een van de alba doorbladerden van – zoals Luzac de gevangenen doopte – de ‘Martelaars van Staat’.⁶²

Joris Oddens studeerde Nederlandse Taal en Cultuur (BA), Europese Studies (BA) en Geschiedenis (MA) in Amsterdam en Florence. Hij houdt zich vooral bezig met de politieke en culturele geschiedenis van de ‘lange’ achttiende eeuw. In 2012 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift over het eerste parlement van Nederland (1796-1798). Momenteel is hij als onderzoeker en docent werkzaam bij de Radboud Universiteit en de Universiteit van Amsterdam.

Correspondentieadres: Spuistraat 134, Kamer 462, 1012 VB Amsterdam. E-mail-adres: j.oddens@let.ru.nl

60 Luzac, *Socrates*, 52.

61 Inscriptie Bijleveld aan Van der Spijk; Cambier aan Van Eck; Cambier aan Van Hamelsveld; Van Eck aan Brouwer; Hultman aan Van Hooff; Van Kleffens aan Van Eck; Van Kleffens aan Anthing; Van Marle aan Stoffenberg; Scheltema aan Van Hooff; Scheltema aan Van Marle; Scheltema aan Cambier; Van der Spijk aan Van Marle.

62 Inscriptie Luzac aan Van der Spijk.